

URBARIJALNI ODNOSI NA VINODOLSKIM POSJEDIMA FRANKOPANA I ZRINSKIH

(Saopćenje na Znanstvenom skupu Društva arhivskih radnika Hrvatske
i Povijesnog društva otoka Krka, u Haludovu kraj Malinske,
13. listopada 1971. god.)

U ovom saopćenju izloženi su ukratko urbarijalni odnosi koji su postojali na Vinodolskim imanjima Frankopana i Zrinskih. Odnosi između feudalnog gospodina i feudalnog podložnika, obveznika, bili su uređeni urbarima i drugim dokumentima sa sadržajem koji se na njih odnose.

Prije svega potrebno je utvrditi koji nam pisani urbari i dokumenti s urbarskim sadržajem stoje na raspolaganju za vinodolske posjede Frankopana i Zrinskih. Na žalost, broj takvih dokumenata je iznenađujuće mali. Zbog toga ću za ovo razmatranje urbarijalnih odnosa koristiti donekle i one urbare i urbarske dokumente koji su nastali kasnije kada su primorska, vinodolska imanja prešla u ruke Donjoaustrijske komore.

I.

Cijelo područje Vinodola, od Grobnika i Trsata na Rječini pa do Ledenica pred Senjem, nalazilo se od prve četvrtine XIII stoljeća pod vlašću krčkih knezova. Njihova vlast trajala je u većini tih mjesta preko 350 godina, kada je po sklopljenom ugovoru o zamjenitom nasljeđivanju prešla na Zrinske. Od toga treba izuzeti Senj koji je u XV stoljeću oduzet Frankopanima, zatim Trsat i Ledenice u XVI stoljeću. Od tada dalje ti su gradovi definitivno u rukama austrijskih vladara.

Za to područje poznamo danas relativno kasne urbare. Iz razdoblja frankopanske vladavine poznat nam je u cijelosti samo urbar Grižana iz 1544. godine i urbar Novoga iz početka i iz polovine XVII stoljeća. Grižanski urbar iz 1544. godine, što ga je objavio Lopašić, ne potječe u stvari od Frankopana. To je zapravo priznanje Grižanaca koje su i kolike službe od starine dužni činiti svom »gospodinu«. Za Trsat poznat je prijevod jednog izvoda urbara iz 1524. godine što ga je napisao Bernardin Frankopan. Pod nazivom Trsatskog urbara iz 1610. godine objavio je Lopašić zapravo samo izvod iz jednog starijeg urbara Trsata.

Prve i najstarije urbare za Grobnik, Bakar, Hreljin, Drivenik, Grižane i Bribir poznamo iz zajedničkog dokumenta nastalog oko 1610. godine, dakle iz vremena kad su ti kašteli bili u posjedu Zrinskih već preko trideset godina. Za Grobnik poznat nam je i urbar iz 1642. g. što ga je objavio Lopašić.

Pored ovih, uglavnom objavljenih urbara, poznati su nam za neka mjesta ili više njih zajedno u Vinodolu i drugi urbari, urbarski registri i dokumenti urbarskog sadržaja. Za Trsat poznamo dva urbara, jedan iz 1595. g. a drugi iz 1601. Pored toga poznata su za Trsat dva popisa prihoda Trsata za 1568. i za 1595. godinu (Arhiv Slovenije, Ljubljana).

Među dokumente urbarskog sadržaja, koji se odnose na područje Vinodola, treba uvrstiti poznate ali još neobjavljene registre »prijetka i potroška« odnosno »traćenja pinez« iz 1593. i 1608. godine sa detaljnim podacima za šest vinodolskih kaštela koji su u to vrijeme bili u posjedu Zrinskih. Vrlo vrijedne podatke sadrži i procjena zaplijenjenih imanja Zrinskih i Frankopana (»Aestimatio bonorum«), izvršena 1670. i 1671. godine.

Svi nabrojani urbari i urbarski dokumenti potječu iz XVI i XVII stoljeća. To je vremenski kasnije od sličnih dokumenata u unutrašnjosti Hrvatske, gdje se urbari pojavljuju u prvoj polovini, a na frankopanskim imanjima u tim stranama, u drugoj polovini XV. stoljeća. Ovo zaostajanje još je veće ako istaknemo da su pisani dokumenti urbarskog sadržaja u Slovenskom primorju poznati već iz početka XIII stoljeća, u Istri iz XIV stoljeća, a za susjednu Rijeku iz kraja XIV. stoljeća.

II.

Urbari kojima raspoložemo ne pružaju nam sadržajne mogućnosti za raspravljanje pitanja kako je došlo u Vinodolu do postanka feudalnog obveznog odnosa između feudalca »Gospodina« i njihovih podložnika — »kmetâ«.

Temelj te obveze je neposredno držanje i korištenje neke zemlje od strane podložnika-kmeta, koja se zemlja nalazi na području feudalčevog imanja. Za tu činjenicu vezane su i u urbaru zapisane određene obveze. Prema tome urbarijalne obveze terete držanje ili posjed nekog dijela zemlje koji pripada gospodinovom feudalnom imanju. Zemlja koje je posjed opterećen tim obvezama ne može se steći bez tih urbarijalnih obveza, bez posebne isprave (»Listi«) »gospodina« o oprostima davanja gospodskih dohodaka i službi.

Iz urbarskih dokumenata koje smo spomenuli ne vidi se da bi zemlja koju uživaju pojedini podložnici, kmetovi, bila neke određene veličine, ili da bi zemlja jednog podložnika-kmeta sačinjavala jedno feudalno selište, selo (Mansus, Hube i sl). Držim da se takvo dijeljenje zemlje u Vinodolu nije ni moglo izvršiti uspješno zbog kraškog karaktera tla, rascjepkanosti i neznatne veličine čestica. Kako neki dokumenti pokazuju, takva podjela feudalne zemlje pojavljuje se tek na području Gorskog kotara (Lič.) Urbarski dokumenti o kojima je ovdje riječ za područje vinodolsko spominju termin »selo« samo izuzetno. Jedno »Zello pod Kylauczem«, u grobničkom urbaru iz 1610. g., koje se nalazilo deset kilometara sjevernije od Grobnika, na rubu šumskog područja. Drugo je »zelo na kojem je byl jedan naš vinograd« u Kostreni (Urbar Bakra iz 1610. godine).

Gospodinov alodijalni vinograd na »selu«, pored sveg naprijed rečenog izaziva dvojbu da bi to »zelo« moglo biti jedna feudalna zemljišna jedinica, selište. Treće je »zelo Andreticha« koje je palo na Gospodina...« spomenuto u urbaru Grobnika iz 1610. g.

Feudalnom obvezniku, vinodolskom podložniku, kojeg urbarski dokumenti nazivaju »kmetom«, prema tim dokumentima nije zabranjeno seljenje, odnosno napuštanje urbarijalnog odnosa nastalog korištenjem komada zemlje na gospodinovom feudalnom imanju. Prema tome ne postoji podložnikova vezanost uz zemlju (»glebae adscriptio«). Pored toga u starijim urbarima ovog područja nije podložnicima-kmetovima zabranjeno da slobodno raspoložu zemljom koja je u njihovom iskorištavanju (Griški urbar iz 1544. g, Trsatski urbar iz 1595. i 1601. g.). Prva ograničenja slobodnog raspolaganja zemljom nameću se pismeno podložnicima tek od početka XVII st. (Novi, 1609, g, Trsat 1610, Grobnik 1642. g.) no i ta ograničenja svode se zapravo samo na dužnost prijave prenosa zemlje, radi osiguranja »gospodinovog« interesa za kontinuitet priticanja prihoda, službi od zemlje. Međutim takva obveza prijavljivanja otuđenja zemlje postoji još i danas radi osiguranja dotjecanja poreza. Takvo osiguranje feudalčevog interesa nalazimo i na otoku Krku, u Urbanskom statutu već 1382. godine.

»Kmetška zemlja« i kuća nasljedni su u Vinodolu i u muškoj i u ženskoj lozi (Vidi, primjerice, Urbar Trsata iz 1595. i 1601. godine). Na taj način postaje i urbarijalni odnos nasljedan, jer je vezan uz držanje »gospodinove« zemlje.

Urbarijalni odnos može se i iznova osnovati. Do tog može doći diobom. No, i kod diobe »gospodin« nastoji zaštititi svoj interes na redovitom priticanju prihoda pa spriječava drobljenje zemlje (Vidi, kapitul »decimo quinto«, Urbara Novog iz 1609. g.). Do novog osnivanja urbarijalnog odnosa može doći i doseljenjem i nastanjenjem na komadu »gospodinove« zemlje. O takvom slučaju govori Trsatski statut iz 1640. godine »Ki bi znovič kuću uzidal i hotel kmetovati...«

Feudalni gospodar, »gospodin«, kao ovlaštena strana urbarijalnog odnosa, može taj odnos prekinuti oduzimanjem feudalne zemlje podložniku-kmetu i zadržati je ili dati je drugome na korištenje. Oduzimanje cijelog imanja podložniku-kmetu u urbarskim dokumentima korištenim na ovom mjestu spominje se samo kao kaznena mjera za najteže prestupe. Takvim se prestupom smatralo odlaženje u pljačku (»butin«) pa je takva kazna bila i izricana i izvršena kako je vidljivo iz pismenih uputa danih Čikulinu 1599. godine: »Jesu jedni, kih smo zbog njih zla činjena potirali s našega imanja...« (Vidi, E. Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, str. 82).

III.

Urbarijalni odnos između »podložnika«, »kmeta« i feudalnog »gospodina« očituje se najsvestranije u nizu obveza koje »kmet« treba

da izvršava »gospodinu«. Urbari Vinodola nazivaju te obveze »službama« a njihovo vršenje »služiti«, odnosno »službom«. Za označavanje te obveze upotrebljava se i termin »dužni su«.

U urbarima Vinodola predviđen je cijeli niz takvih službi. Broj i njihov opseg nisu stalni. U urbarima i drugim urbarskim dokumentima (»registrima prijetka« i sl.) tijekom vremena postaje uočljiva tendencija da »službe« i brojem i veličinom rastu. Primjer za to pružaju urbari Trsata iz 1595. i 1610; Grobnika iz 1610. i 1642; Hreljina 1610. i 1700.

Ovdje će biti spomenute samo najvažnije »službe«, koje u cijelom Vinodolu nose identično nazivlje. Pored tih bit će spomenute i neke službe koje su karakteristične za ovaj primorski kraj.

Gospodska desetina pojavljuje se u urbarima ovog kraja samo izuzetno kao podavanje Vlahaa, kao desetina od dasaka (Grobnik) kao desetina od ulova ribe i kao desetina od uroda na zemlji privedenoj obradi (Neubruch).

»Podložnici«, »kmeti«, svih kaštela Vinodola služili su gospodinu tzv. BIR, koji se u urbarima nazivlje i BIRNI PINEZI, PENEZINA, DOHODKI GOSPODSKI, PINEZNI DOHODKI, BIRI PARATAE PECUNIAE i sl. »Koliko ki plaća od zemlje ali hiže, ali njive ti su u osobojnom registru popisani, kadi su imena kmetov, slobodnjakov i njihovih zemalj i vinogradov popisana«. Nije poznato tko je i na koji način utvrđivao veličinu bira za pojedinog podložnika, jer je ukupni njegov iznos bio, kako pokazuju urbari, unaprijed utvrđen. »Gospodin«, a u rijetkim slučajevima i njegov zastupnik, mogao je neku određenu zemlju, kuću, crkvu ili čak osobu osloboditi od plaćanja bira pa se na taj način za taj otpadajući iznos bira smanjivala ukupna obveza kaštela. Kasnije je ukupni iznos bira bio povisivan, na primjer Hreljinu je bir iznosio između 1593. i 1610. godine 424 libre, a 1671. g. preko 1445 libara. Većina kaštela je plaćala bir librama dok je Trsat plaćao u dukatima.

U cijelom Vinodolu, izuzev Trsat, služilo se u naravi tzv. SULJ, SULJEVINA i sl, kao odštetu za travarinu. Od sitne stoke davala se jedna glava od 15, a negdje jedna od dvadeset (»vigesima ovium«). Tko nije imao 15, odnosno 20 glava sitne stoke plaćao je gotovim novcem tzv. NALISKE, tj. tri solda i jedan beč po glavi stoke. Od krupne stoke sulj se plaćao gotovim novcem.

U cijelom Vinodolu služilo se u naravi od uroda vina POTOKU, PODTHOKU i sl. (lat: jus montanum; njemački: Bergrecht), obično 1 spud od 15. spuda. Jedino je Trsat davao od uroda vina fiksnu količinu a desetinu od vina iz novog vinograda. Na području gotovo svakog kaštela nalazio se po neki »gospodinov« vinograd, obično zvan »knezina« koji su »podložnici« ili »kmetovi« morali obrađivati.

Od uroda žitarica služilo se gospodinu također prodavanjem koje prema urbarima ima razno nazivlje: u Grižanama »psenyca ognyschna«, u Driveniku »psenicza od chabrou i od ognysch«, dakle OGNJIŠĆNA PŠENICA ili PŠENICA OD ČABROV I OGNJIŠĆ, ali i ČABAR. Davala se, dakle, u fiksnoj količini od svakog ognjišta. Ta služba bila je određena fiksnom količinom i u Grobniku ali se tamo zvala PERMANJA. Na Trsa-

tu je svaki podložnik davao određenu količinu žita ali je od žita proizvedenog na novo osposobljenom zemljištu morao dati desetinu.

Pored ovih službi urbari su predviđali i mnogo drugih. Naročito su brojne bile službe podvoza, prevoza i prenosa, u stvari rabote, tako na primjer: prevoz soli od mora prema Ozlju, a žita od Ozlja prema moru; prevoz drva, prevoz drva za popravak gata i skladišta u Bakarcu. Održavanje i popravak cesta, mostova, čišćenje snijega predviđeno je u gotovo svim urbarima. Oni podložnici koji su u kaštelu držali stražu morali su u potrebi prenositi i pisma u susjedne kaštele. Bakrani su bili dužni da brodom povezu gospodina ili njegovog čovjeka do Rijeke, Krka, Senja, Zadra, Lošinja pa i dalje.

Urbari Grižana iz 1544. g, Hreljina iz 1700, Bribira iz 1779. uređuju dužnost davanja desetine ili jednog dijela ulovljene ribe. Taj urbar Hreljina određuje gospodinovo učešće u ulovu tune na tunerama kojih je u Bakarcu bilo tri, jedna u Kraljevici i jedna u Grabrovi. Takvu podjelu ulova tuna predviđa i urbar Bribira iz 1779. g. za dvije tunere blizu Selaca.

IV.

Sve te i druge ovdje nenavedene »službe« izvršavali su »Gospodinu« stanovnici vinodolskih kaštela koji se u urbarskim dokumentima nazivaju **PODLOŽNIKI**, **KMETI ALI PODLOŽNIKI**, ili naprosto **KMETI**, u njemačkim tekstovima **UNDTERTHANEN** ili **PAWRN**, u latinskim tekstovima **COLONI**, a u talijanskim **SUDDITI**.

SATNIK, **GRAŠČIK** i **SUDAC** ne spominju se u urbarima u vezi s njihovim funkcijama, izuzev u nekim urbarima gdje satnik ima dužnost da prikuplja bir, već samo u vezi s njihovim privilegijem da vrše manje »službe« od drugih, ili čak da prime neke određene prihode. Povlastice koje su uživali ti funkcioneri važile su izrijeком samo u onoj godini u kojoj su vršili odnosnu službu.

U urbarima Vinodola spominju se neke posebne grupe stanovnika kojima urbari priznaju manje ili više povlašteni položaj u odnosu na »podložnike«, »kmetove«. Jedna takva grupa stanovnika naziva se u urbarima **VLAHI**. Njih nalazimo u urbarima Bakra, Hreljina i Novoga. Prema tim urbarima iz početka XVII stoljeća vidi se da su to stočari koji »gospodinu« služe naročito uslugama prevoza i prenosa robe ali i u vojevanju. Bili su pored toga obvezani na neka davanja od sitne stoke, kuće i zemlje, od kojih spominjem kao karakterističnu **VLAŠKU PODIMICU**.

Urbari na poseban način tretiraju i **KNAPPE**. O podrijetlu tog naziva pisali su Lopašić, Laszowski i drugi. Nalazimo ih u urbarima Bakra, Bribira i Novoga. Novljanski urbar ih nazivlje **KNAPI SLOBODNJAKI**. Knapi obavljaju gotovo isključivo vojnu službu. Bakarski knapi imali su još i posebnu obvezu da nose gospodska pisma, ako je trebalo čak do Venecije uz plaću od 6 libara. Knapi su »gospodinu« plaćali u gotovom neko sitno davanje koje se u Bribiru nazivalo **KNAPŠČINA**.

S obzirom na urbarijalni odnos, a naročito s obzirom na obvezatne službe koje su morale izvršavati navedene grupe stanovnika Vinodola, najveću slobodu i nezavisnost prema feudalnom »Gospodinu« na čijem su području živjeli uživali su »SLOBODNJAKI, PLEMENITI LJUDI, KI SU BILI VAZDA SLOBODNI«. Klauzulu o poštivanju njihove slobode od svih službi i služenja nalazimo u urbaru iz 1610. godine spomenutu kod svakog od šest kaštela. Ipak je Juraj Zrinski u uputama upravitelju Čikulinu 1599. g. odredio da i slobodnjaki trebaju držati stražu u gradu i plaćati dohotke za onu zemlju koju kupe od kmetova.

V.

Dok urbari sadrže norme, propise, o tome kakve bi trebale da budu obveze, službe, podanika prema feudalnom gospodinu, kolike bi trebalo da budu te iste obveze i službe — dotle u nekim urbarskim dokumentima nalazimo podatke o ostvarivanju tih obveza, službi, kao ne svih a ono onih za koje je feudalni gospodin smatrao potrebnim da vodi evidenciju izvršavanja. Na taj je način imao ne samo pregled ostvarenih prihoda, radi obračuna s upraviteljima, već i pregled za istjerivanje dugova.

Tako na primjer podaci iz »Legistra« koji je »učinjen od prijetka i potroška pinez, dohotkov ki se daju od gradov gospodina Milostivog po vsem Vinodolu počamši od pervoga dne Decembra 1592 ter do zadni Novembra lita 1593« (»... wchinien od prietka ij potroska pijnez, dohodkow kijze daijw od gradow gdijna Milostivog powzem Vijnodolw pochamsij od perwoga dne Decembra 1592 ter do zadnij Novembra lijta 1593.« — pokazuje kolika je bila novčana vrijednost (u librama) svih službi ostvarenih u navedenom rasponu vremena od jedne godine u šest kaštela Vinodola.

Evo pregleda tih prihoda:

Vrst prihoda	Grobnik	Bakar	Hreljin	Drivenik	Grižane	Bribir
	L i b r a					
Biri	963	528	391	336	450	645
Sulj od male živine	118	42	9	14	13	16
Sulj od krupne živine	279	38	15	70	12	30
Naliski	299	47	29	19	39	58
Prodano vino »Potoka«	—	340	—	—	280	234
Prodaja žita	560	160	—	35	215	655
Od kuća	7	—	—	—	—	—
Od zemlje	—	17	5	—	—	—
Otkup rabota	—	9	—	36	72	60
Vlaška podimica	—	206	104	—	—	—
Knapščina	—	37	—	—	—	84
Prodaja ovaca »Permanija«	388	—	—	—	—	—
Ukupno	2614	1428	548	510	1081	1782

Iz »legistra« novčanih primitaka i izdataka nije, naravno, moguće vidjeti i ostvarivanje one vrste službi koja se sastoji u raznim radovima i rabotama. Vidljiv je izuzetno samo onaj dio rabota koji je otkupljen.

VI

Zapljena imanja Zrinskih i Frankopana zbog izdaje habsburških interesa izazvala je potrebu da se izvrši procjena njihovih imanja. Tom zgodom posebni komesari vršili su, uz ostalu procjenu, i ocjenu vrijednosti rabota i raznih radova na licu mjesta. Ta ocjena vršena po stručnjacima ima posebnu vrijednost ne samo zbog stručnosti već i zbog toga što u njoj nalazimo neke neobično važne brojčane podatke. Radi ocjene izvršen je, naime, popis radova i rabota što ih vrši pojedina karakteristična grupa stanovnika a dan je i ukupan broj obveznika rabota (glava obitelji) po tim grupama.

Najjaču grupu stanovnika Vinodola čine »kmetovi«, (lat. »COLONI«). Po detaljnom opisu njihovih rabota komesari su jednakom vrijednošću ocijenili rabote kmetova u Bakru i Grobniku. Nižom vrijednošću ocijenili su rabote ostalih kaštela Vinodola. Rabote Grobničana i Bakrana procijenjene su godišnje po jednom obvezniku iznosom od 30 libara po najvišoj ocjeni, 27 libara po srednjoj ocjeni i 25 libara po najnižoj ocjeni. Za Hreljin, Bribir, Grižane i Drivenik rabote su ocijenjene sa 25 libara godišnje po najvišoj, 22 libre po srednjoj i 20 libara po najnižoj ocjeni.

Prema istom izvoru bilo je 1670—1671. godine, kada se procjena vršila, u Bakru 262, u Grobniku 330, u Hreljinu 170, u Bribiru 277, u Grižanama 161 te u Driveniku 158 kmetova.

Ta procjena uzima u obzir i one kmetove koji su darovanjima sela Belgrad i Kotor pripali samostanu Franjevaca na Trsatu odnosno samostanu Paulina u Crikvenici, nad kojima je ipak gospoštiji, tj. kaštelu u Grižanama, ostalo sačuvano pravo patronata, kako to sama procjena kaže (»... super quos tamen Dominio in Grisane Jus Patronatus reservatum manet...«). Tih »kolona« bilo je 125. No, komesari ipak nisu naznačili vrijednost tog »patronatskog prava«.

U istoj procjeni nazvani su slobodnjaci »LIBERTINI«, pa su okarakterizirani kao oni »koji ništa ne služe osim kao teklići i za vojnu službu« (»... nil exsolventes nisi ad exmissiones et militaria servitia...«). Vrijednost tih njihovih funkcija ocijenjena je sa 30 libara po najvišoj, 27 po srednjoj i 25 libara po najnižoj ocjeni. Takvih slobodnjaka bilo je prema istom izvoru u Bakru 31, u Bribiru 14, u Grižanama 4, u Driveniku 2, dok ih u Hreljinu i Grobniku nije uopće bilo.

U Bakru su komesari koji su vršili procjenu našli 93 Vlaha, VALACHI. Prema komesarima ti vlahi vrše uglavnom vojničku službu. Vrijednost njihove službe ocijenjena je sa 12 libara po najvišoj, 11 po srednjoj i 10 libara po najnižoj ocjeni.

U Hreljinu su komesari našli i nekih 10 zakupnika, INQUILINI, koji » ... vrše neznatne i lakše radove ... « (» ... qui exiguos et leuiores labores praestant ... « pa su ih ocijenili sa 12 libara po najvišoj, 10 po srednjoj i 9 libara po najnižoj ocjeni.

Ovim prikazom samo su donekle osvijetljeni urbarijalni odnosi u gradovima Vinodola u XVI i XVII stoljeću. Nema sumnje da će opsežnije i dublje proučavanje i prikazivanje tih odnosa moći pružiti mnogo iscrpnije i značajnije podatke.

Danilo Klen